

מכת בכורות

וְאָמַרְתָּ אֶל־פְּרַעֲהַ כֹּה אָמַר ה' בְּנֵי בְכָרֵי יִשְׂרָאֵל: וְאָמַר אֵלֶיךָ שְׁלַח אֶת־בְּנֵי יוֹעֲבֵדָנִי וְתִמְאֵן לְשַׁלְּחוֹ הִנֵּה אֲנֹכִי הֹרֵג אֶת־בְּנֵיךָ בְּכַרְךָ: (שמות ד כב-כג).¹

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֹּה אָמַר ה' כְּחַצַּת הַלֵּילָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרַיִם: וּמַת כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכוֹר פְּרַעֲהַ הַיֹּשֵׁב עַל כֶּסֶּאָו עַד בְּכוֹר הַשִּׁפְחָה אֲשֶׁר אַחַר הָרְחִים וְכָל בְּכוֹר בְּהֵמָה: (שמות יא ד-ה).²

וְעִבְרָתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּלַּיְלָה הַזֶּה וְהִפִּיתִי כָל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאֲדָם וְעַד בְּהֵמָה וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֲעֹשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי ה': (שמות יב יב).³

וַיְהִי בַחֲצֵי הַלַּיְלָה וְה' הִכָּה כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכוֹר פְּרַעֲהַ הַיֹּשֵׁב עַל כֶּסֶּאָו עַד בְּכוֹר הַשִּׁבִּי אֲשֶׁר בְּבֵית הַבּוֹר וְכָל בְּכוֹר בְּהֵמָה: וַיִּקַּם פְּרַעֲהַ לַיְלָה הוּא וְכָל עַבְדָּיו וְכָל מִצְרַיִם וַתְּהִי צַעֲקָה גְדֹלָה בְּמִצְרַיִם כִּי אֵין בֵּית אֲשֶׁר אֵין שָׁם מוֹת: (שמות יב כט-ל).⁴

וְהָיָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בֶּנְךָ מָחָר לֵאמֹר מַה זֹּאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֶזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים: וַיְהִי כִּי הִקְשָׁה פְּרַעֲהַ לְשַׁלְּחָנוּ וַיַּהַרְג ה' כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכוֹר אָדָם וְעַד בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל כֵּן אֲנִי זֹבֵחַ לַה' כָּל פֶּטֶר רֶחֶם הַזָּכָרִים וְכָל בְּכוֹר בְּנֵי אִפְדָּה: (שמות יג יד-טו).⁵

וַיֵּן כָּל בְּכוֹר בְּמִצְרַיִם רֵאשִׁית אוֹנִים בְּאֱהֲלֵי חָם: (תהלים עח נא).⁶

¹ זכתה מכת בכורות להיות האחרונה והמכרעת, אבל גם הראשונה להיכתב בתורה. בסנה נאמר למשה: "ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ואמרתם אליו ה' אלהי העבריים נקרה עלינו ועתה נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה לה' אלהינו" (שמות ג יח), יחד עם הבטחה כללית: "ושלחת את ידי והפיתי את מצרים בכל נפלאותי אשר אעשה בקרבן ואחרי כן ישלח אתכם". אבל, **בדרך במלון**, כאשר משה עושה דרכו למצרים, נאמר לו פסוק זה המנבא את המופת האחרון: מכת בכורות, שהיא כנגד סירובו של פרעה להכיר בבכורו של הקב"ה, הוא עם ישראל. הרג בכור כנגד המשך שעבוד בכור ומניעת חירותו. "בני בכורי" כנגד "בנך בכורך". (ובתוך פרשת התעצלות משה במילת בנו שיש דעה שהיה זה גרשום, ראה דברינו **בדרך במלון** בפרשת שמות). ראה דברי שמות רבה (שנאן) פרשת שמות פרשה ה סימן ז: "ואומר אליך שלח את בני ויעבדני ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך - אמר לו: אם את מונע ממני בני בכורי ישראל מלעבדני, אני מונע ממך בנך בכורך מלעבדך, שאני הורג את כולם". ובשמות רבה טו כז: "בני בכורי ישראל - אמר הקב"ה לפרעה הרשע: אי אתה יודע כמה חבבתי את הבכורה שכתבתי בתורתך (דברים טו) לא תעבוד בבכור שורך, וכל מי שהוא עובד בו לוקה. ואתה שלחת ידך בבכורי - דין הוא שתלקה". ראה דברינו **בני בכורי ישראל** בפרשת שמות.

² עברו תשע מכות על מנת שתגיע המכה הסופית עליה התבשר, כאמור, משה בדרכו למצרים. בתחילת פרק יא, לאחר מכת החושך שגם לאחריה מחזק ה' את לב פרעה "ולא אבה לשלחם", אומר הקב"ה למשה: "עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים אחרי כן ישלח אתכם מזה כששלחו קלה גרש יגרש אתכם מזה", בלי לפרט מהו הנגע הזה שישבור סוף סוף את פרעה (אולי בדומה לדיבור בסנה כנ"ל). התורה כאילו מכבדת את משה שהוא אשר יפרט את המכה, ככתוב: "ומת כל בכור בארץ מצרים". עפ"י פשט המקרא, הפרשנים והמדרשים, משה אמר זאת עדיין בעומדו לפני פרעה בסוף פרק י (דברי הקב"ה אליו: "עוד נגע אחד אביא על פרעה", היו בעודו עומד לפני פרעה והוא ממחר לאומרים). רק לאחר מכן באים הפסוקים החותמים את הפרק: "ויאמר לו פרעה לך מעלי השמר לך אל תסף ראות פני פני תמות: ויאמר משה כן דברת לא אסף עוד ראות פניך". ראה רש"י, פסיקתא זוטרתא, אבן עזרא ועוד על הפסוק.

³ הזיבור הישיר של הקב"ה (עדיין מפי משה אבל כציטוט של דברי הקב"ה בגוף ראשון) מצוי בתוך פרשת החודש הזה לכם, בפרק יב, כהסבר מדוע חשובה מצוות קרבן הפסח ומתן סימן הדם "על שתי המזוזות ועל המשקוף" של בתי בני ישראל. שני דברים אומר הקב"ה שהוא עתיד לעשות בלילה ההוא במצרים: הכאת כל בכור ועשיית שפטים באלוהי מצרים. וכבר הארכנו לדון בקשר בין שניהם ובעשיית השפטים באלוהי מצרים, עד שכינונו אותה **המכה האחת עשרה**. ראה שם בפרט מדרש שיר השירים רבה פרשה ב סימן טז על הפסוק "דודי לי ואני לו", שמדגיש את ההדדיות בין מכת בכורות ועשיית השפטים באלוהי מצרים: "דודי לי ואני לו, הוא לי לאלהים ואני לו לעם ואומה ... הוא לי במקניאין ואני לו במכעיסין. הוא לי במקניאין שהכה בכורי מצרים, ואני לו במכעיסין שזבחתי לאלהי מצרים. וכן: ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים, ואני זבחתיים לו".

⁴ הנה, סוף סוף, המכה עצמה, כאשר "פרשת החודש", עומדת בין תשע המכות הראשונות ובין מכת בכורות שלאחריה יצאו בני ישראל ממצרים. ראה פירוש חזקוני על הפסוק: "ויהי בחצי הלילה - ראויה היתה פרשה זו להיות סמוכה לפרשת ולא שלח את בני ישראל מארצו (לעיל יא ז), כדי להיות כל המכות על הסדר. ומה שנכנסה פרשת החדש באמצע להודיעך איך נמלטו בכורי ישראל כשאו המשחית על מצרים". משמע, גם "בני בכורי ישראל" לא היה ניצל אם לא שעסקו במצוות הפסח (ועפ"י חז"ל גם במצוות מילה). וכבר זכתה פרשת "ויהי בחצי הלילה" לסדרה משל עצמה במחזור קריאת התורה התלת חצי שנתי של ארץ ישראל, ולמדרשים ופיוטים משלה. ואף אנו שלחנו בה יד בדברינו **ויהי בחצי הלילה** בפרשה זו.

⁵ זכתה מכת בכורות גם שתיכתב בגינה מצוות קידוש בכורות באדם ובהמה לדורות (שנמנית כשלוש מצוות, ראה ספר החינוך על הפרשה). עפ"י פשט הפסוקים, שאלת הבן: "והיה כי ישאלך בנך לאמר מה זאת", חלה לא רק על סיפור יציאת מצרים, אלא גם על מצוות קידוש הבכורות, וממילא, על מכת בכורות עצמה (והנלווה לה כפי שכבר הערנו בשתי ההערות הקודמות). בכך, נסגר המעגל שנפתח בהודעה הראשונה של הקב"ה למשה בהליכתו למצרים (הפסוק הראשון שהבאנו לעיל). מכת בכורות ומצוות קידוש הבכורות שבא בעקבותיה, היא העיקר ויש לספר בה יתר על שאר המכות והמופתים (ואולי באמת גם על מצוות קידוש הבכורות). ולא מצאנו במדרשים ובפרשנים מי שעומד על צמידות זו של פסוקים יד-טו אלה ומהות שאלת הבן הכפולה.

⁶ וכך גם בתהלים קה לו: "וַיֵּן כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ חָם רֵאשִׁית לְכָל אוֹנִים", בשניהם, לצד מכת בכורות, נזכרות מכות נוספות: דם, צפרדע, ערוב, כינים, ברד וארבה. אבל בתהלים קלה ח-ט, רק מכת בכורות: "שֶׁהִכָּה בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם מֵאֲדָם עַד בְּהֵמָה: שְׁלַח אֶתוֹת וּמִפְתִּים בְּתוֹכֵי מִצְרַיִם בְּפְרַעֲהַ וּבְכָל עַבְדָּיו". כך גם בתהלים קלו י-יא: "לְמַעַן מִצְרַיִם בְּבְכוֹרֵיהֶם כִּי לְעוֹלָם חִסְדּוֹ: וַיּוֹצֵא יִשְׂרָאֵל מֵתוֹכָם כִּי

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יג פסוק ג – שקולה כנגד כולם

"כי בחזק יד הוציא ה' אתכם" - אלו עשר מכות. מזה מלמד שמכת בכורות שקולה כנגד כולם.⁷

שמות רבה יח ה, פרשת בא – למה נוספו שאר המכות?

"אֲזַכְּרָה נְגִינְתִי" (תהלים עז ז) - נזכר אני מה שעשית לנו במצרים ומנגנון⁹ שעשית למצרים. היאך? מתחילה כשבקש הקב"ה להביא המכות על המצרים, מכת בכורות אמר להביא עליהם, שנאמר: "הנה אנכי הורג את בןך בכורך" (שמות ד כג). אמר לו הקב"ה: "בני בכורי ישראל" (ד כב) – או שלח את בכורי, או אני הורג את בכורך. התחיל (פרעה) אומר: "מי ה' אשר אשמע בקולו?" (ה ב). אמר הקב"ה: אם אביא עליו מכת בכורות תחילה, הרי הוא משלחם. אלא מביא אני עליו מכות אחרות תחילה, ובעקב זאת אחר כולן, אני מביא עליו את: "וה' הכה כל בכור".¹⁰

רמב"ן שמות פרק יא פסוק י – אין למשה ואהרן מעשה במכת בכורות

וטעם "ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה" - הם המופתים הנזכרים למעלה, ואמר זה בעבור שהשלים כל המעשים שעשו, וגזרת מכת בכורות שכבר הודיעו אותה לפרעה. כי במיתת הבכורות אין למשה ואהרן בה מעשה.¹¹

מכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה יג – פרעה עצמו היה בכור ולא נפגע

"מבכור פרעה היושב על כסאו" - בא הכתוב ללמד על פרעה שהוא בכור. אתה אומר ללמד על פרעה שהוא בכור, או לא בא אלא ללמד על בנו שהוא בכור? כשהוא אומר "היושב על כסאו", הרי בנו אמור. הא מה תלמוד לומר: "מבכור פרעה"? בא הכתוב ללמד על פרעה שהוא בכור. והוא נשתייר מכל הבכורות ועליו הכתוב אומר:

לעולם חסדו", משמע כפי שנאמר למשה בתחילת שליחותו, שמכת בכורות, מבכור פרעה ועד בכור השבי ובכור השפחה, היא המכה הנחרצת בזכותה יצאו מצרים.

⁷ מדרש מכילתא זה מזכיר לנו עוד פסוק שלא הבאנו לעיל, פסוק שקודם למקור החמישי מהתורה שבדף הקודם. בפסוק זה לא נזכרת במפורש מכת בכורות. חזק היד שהוציאה את בני ישראל ממצרים כוללת בפשטות את כל עשר המכות. אבל הנושא שם היא מצוות קידוש כל בכור פטר רחם באדם ובבהמה. חזק היד, היא אם כך מכת בכורות שבגינה ניתנה מצוות קידוש הבכורות. הכיצד ילכו שניהם יחדיו? התשובה: שקולה מכת בכורות כנגד כל שאר המכות. ראה גמרא ברכות נח ע"א: "במתניתא תנא משמיה דרבי עקיבא: לך ה' הגדולה - זו קריעת ים סוף, והגבורה - זו מכת בכורות, והתפארת - זו מתן תורה וכו'". ובמדרש ספרי דברים פרשת וזאת הברכה פיסקא שנז, בפסוק החותם את התורה: "לכל האותות והמופתים אשר שלחו ה' לעשות בארץ מצרים לפרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו ... ולכל היד החזקה, זו מכת בכורות. ולכל המורא הגדול, זו קריעת ים סוף וכו'".

⁸ ראה הפסוק המלא שם: "אֲזַכְּרָה נְגִינְתִי בַלֵּילָה עִם לִבִּי אֲשִׁיחָה וְיַחַפֵּשׁ רוּחִי". דוד המלך קם בחצות הלילה להזכיר את "ויהי בחצי הלילה", קשר שכבר עמדנו עליו בדברינו [ויהי בחצי הלילה](#) בפרשה זו. ומה הנפלאות שנעשו בחצי הלילה? מכת בכורות.

⁹ נגינתי הופך למילה היוונית מנגנון שהוא תחבולה ועפ"י ג'סטרו: חן - charm, היינו פיתוי (הבה נתחכמה). ראה גם בראשית רבה מג ה אצל אברהם: "אֲשֶׁר מִגֵּן צְרִידָה גִּידָד - שהיפך מנגנון שלך על צְרִידָה".

¹⁰ מכת בכורות היא כאמור, ראשית, אחרית ותכלית כל המכות. המכה שאיתה יכלו בני ישראל לצאת בפעם אחת מהירה וקצרה, אך לא כך אירע (האם רק בגלל יהירותו של פרעה והצורך שיראה את נפלאות ה', ומה עם הסבל של בני ישראל בינתיים?). ראה הפסוק: "למען רבות מופתי בארץ מצרים" ודיוננו עליו בדברינו [תנו לכם מופת](#) בפרשת וארא, [כי אני הכבדתי את לבן](#) וכן [למה מופתים וניסים - מחלוקת רמב"ם ורמב"ן](#) בפרשה זו. סוף דבר, מכת בכורות היא העיקר, היא שקולה כנגד כל שאר המכות, היא הגבורה והיא היד החזקה. ראה גם פירוש אבן עזרא תהלים פרק קלה פסוק ח, שם כאמור נזכרת רק מכת בכורות: "והזכיר תחלה מכת בכורות - בעבור שני דברים: האחד כי עיקר יציאתנו ממצרים היה בעבור מכת בכורות, וכן כתוב: הנה אנכי הורג את בןך בכורך". והשני: בעבור שנמלטו בכורי ישראל והנה היה נס בתוך נס". ראה גם פירושו לשמות לד יט: "כל פטר רחם לי - זכר ליציאת מצרים, כי בעבור מכת בכורות יצאנו ממצרים".

¹¹ רמב"ן מתעכב על הפרשה הקצרה, סימן פתוחה לפניו ולאחריה, של פסוקים ט-י החותמים את פרק יא, בו הקב"ה מבשר למשה על מכת בכורות בלי לציין אותה ומשה מבשר אותה לבני ישראל בשמה הברור - המקור השני מהתורה שהבאנו בפתח דברינו). פסוקים אלה חותמים את שרשרת תשע המכות עד כאן שנעשו ע"י משה ואהרן וכללו שיח כזה או אחר עם פרעה. תם פרק זה של מכות מצרים, ומכאן הנוסח המסכם של הפסוק: "ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה לפני פרעה". נותרה המכה האחרונה בה "אין למשה ולאהרן מעשה". הכל כעת בידי הקב"ה וכמו שאנחנו אומרים בהגדה: "ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה - אני ולא מלאך, והכיתי כל בכור, אני ולא שרף. ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים, אני ולא שליח. אני ה', אני הוא ולא אחר". זו הייחודיות של מכת בכורות (ובשמות רבה (שנאן) פרשת וארא פרשה יב גם ערוב ודבר: "ערוב, דבר, מכת בכורות - על ידי הקב"ה"). בכך נותן רמב"ן תשובה לשאלת חזקוני שראינו בהערה 4 לעיל מדוע מכת בכורות לא באה ברצף של שאר המכות, אלא משולבת בפרשת החודש. והדברים מתקשרים גם לפירושו של רמב"ן לפסוק הקודם שם: שמות יא ט, מדוע דווקא שם נאמר למשה: "לא ישמע אליכם פרעה למען רבות מופתי בארץ מצרים". ראה שם פירושו לפסוקים ט ו-י ברצף.

"ואולם בעבור זאת העמדתך" (שמות ט טז).¹² בעל צפון נשתייר מכל היראות בשביל לפתות לבן של מצרים. עליו הוא אומר: "משגיג לגוים ויאבדם" (איוב יב כג).¹³

"עד בכור השבי" וכי שבוין מה חטאו? אלא שלא יהו השבוין אומרים: יראתנו הביאה עליהם את הפורענות. קשה יראתנו שעמדה על עצמה, קשה יראתנו שלא שלטה בנו הפורענות.¹⁴ דבר אחר: ללמדך, שכל גזירות שהיה פרעה גוזר על ישראל היו השבוין שמחין בהם, שנאמר: "שמח לאיד לא ינקה" (משלי יז ה) ...¹⁵ ולא שבוים בלבד, אלא אפילו עבדים ושפחות, שנאמר: "עד בכור השפחה".¹⁶

"וכל בכור בהמה" - וכי בהמה מה חטאת? אלא שלא יאמרו המצרים: יראתנו הביאה עלינו את הפורענות. קשה יראתנו שהביאה עלינו את הפורענות, קשה יראתנו שעמדה לעצמה, קשה יראתנו שלא שלטה בה פורענות.¹⁷

שמות רבה פרשת בא, פרשה טו סימן טו – גם בשביל בני ישראל¹⁸

"החודש הזה לכם". ... כיון שנכנס הקב"ה, כביכול, נגף את הבכורות וכל אלוהות שלהן, שנאמר: "ואגוף את מצרים" (יהושע כד ה), וכן הוא אומר: "ובאלוהיהם עשה ה' שפטים" (במדבר לג ד) ... מה עשו? נטלו בניהם והטמינום בבתי עבודה זרה שלהם .. מה עשה הקב"ה? הכה את אלהיהם עמהם: מי שהיה של עץ - היה נרקב, של אבן - היה נמס, של כסף ושל זהב ושל נחושת - היה ניתך, כשם שהיו מתחילתן, שנאמר: "ובאלוהיהם עשה ה' שפטים" (שם). וכל עבודה זרה שלהם היכה, וכולם אבדו, חוץ מבעל צפון שלהם. למה? בשביל להטעותם, לכך כתיב: "משגיג לגוים ויאבדם" (איוב יב כג).¹⁹

¹² דברי הכתוב אל פרעה בפתיחה למכת ברד: "ואולם בעבור זאת העמדתך בעבור הראתך את פחי ולמען ספר שמי בכל הארץ". ראה דברינו [מכת הברד](#) בפרשת וארא, בקשר בין מכת ברד ובכורות. באשר לדרשה עצמה, ראה לשון המקבילה במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב פסוק כט: "וה' הכה כל בכור בארץ מצרים וכו' ... מה תלמוד לומר: מבכור פרעה? מלמד שפרעה הרשע בכור היה ולא נגעה בו פורענות. וכל כך למה? כדי לפתות ליבן של מצריים שיהו אומרים: קשה פרעה שלא נגעה בו פורענות".

¹³ כמו שפרעה נשתייר ממכת בכורות, כך נשתייר גם אליל "בעל צפון" מכל אלילי מצרים שנעשה בהם שפטים. וכבר עמדנו על הקשר בין הרג הבכורות ועשיית השפטים (וקרבן פסח שהוא זביחת אלוהי מצרים) בדברינו [המכה האחת עשרה](#) בפרשה זו בשנה האחרת ונראה עוד גם להלן בדף זה. המכה האחת עשרה, השפטים באלוהי מצרים, נמשכת ממצרים אל ים סוף. לא כל האלילים נשברו ונהרסו ליל יציאת מצרים. הקב"ה השאיר בכוונה את בעל צפון, על מנת לפתות את פרעה ואת המצרים ועל מנת להשלים את המכה האחת עשרה שהחלה במצרים, על ים סוף.

¹⁴ או בלשון מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי: "מפני מה לקו עמה? מפני שהיו אומרים אלהינו יפרע לנו מן המצרים שמשעבדו אותנו". ובלשון מדרש אגדה (בובר) שמות פרשת בא יב כט: "בכור השבי, אמר הקב"ה: אם הפורענות בא על מצרים לבדם, אותם הרשעים השבוים יאמרו אלהותינו נתעוררו עכשו ותבעו דיוקנו שלנו". אם בכורי השבוים לא היו לוקים, היו השבוים (מעממים אחרים באזור) מייחסים את הרג בכורי המצרים ליראתם, היינו זכאים לאלוהי שלהם שגם שנקמו בכורי מצרים. יש כאן חשבה מורכב של "צד שלישי", לא רק יחסי מצרים-ישראל, אלא גם מעורבותם של עמים שכנים. "צד שלישי" זה יכול להיות שגם בא לידי ביטוי בפסוק [במכת הברד](#): "ה' ירא את דבר ה' מעבדי פרעה הניס את עבדיו ואת מקנהו אל הַבְּתִים: (שמות ט ט כ), וכן [בערב רב](#) שעלה עם בני ישראל ממצרים.

¹⁵ בקטע שהשטמו מביא המדרש פסוקים נוספים על שמחה לאיד, שמחה בנפול אויבים וכו' - פסוקים המלמדים על שמחתם של השבוים על הגזירות שנגזרו על ישראל ולפיכך לקו גם בכוריהם. "דבר אחר" זה היא אולי גם שיטת ר' אליעזר בר' יוסי הגלילי, שוב במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי: "מפני מה לקו עמה? מפני שהיו אומרים רצוננו נהיה בשעבודנו וישראל יהיו בשעבודך". ובשמות רבה יח י: "הרג בכורי שבי, שהיו אומרים לשבי שהיה חבוש בבית האסורין: רצונך שתצא ויגאלו ישראל? והוא אומר: לא נצא מיכן לעולם, כדי שלא יצאו ישראל. לכך דנן עמהם". יש כאן דוגמה לשונות ישראל גם של השכבות הכי נמוכות והכי מדוכאות בחברה. מוכנים לסבול ולהישאר במעמדנו הנמוך אם ככה יארע גם ליהודים. יש כאן מוטיב חברתי-פסיכולוגי ידוע שבכל מדרג חברתי יש היררכיה וגם המדוכאים והסובלים מתנשאים על מי שבעיניהם ירוד יותר מהם. גם לאסירי בית הסוהר יש יראה (אליל) משלהם, גם הם התנשאו על בני ישראל ושנאו אותם וזיללו שהיו בבית הסוהר, היו גם הם משעבדים את בני ישראל ומתעללים בהם.

¹⁶ כך גם בכורי העבדים והשפחות, כדברי פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פיסקא ז - ויהי בחצי הלילה: "ועד בכור השפחה - רב הונא ור' אחא בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי: אפילו שפחות המכודות לריחיים היו אומרות: רצוננו בשעבודנו וישראל בשעבודך".

¹⁷ מזכיר קצת את השאלה במבול, בפרשת נח: [אם אדם חטא, בהמה במה חטאה?](#) שאלה, לה הקדשנו דף מיוחד. שם הבאנו מספר תשובות החל מכך שבלי האדם אין טעם לבריאה (?) וכלה בדעה שגם הבריאה והבהמה בכלל חטאו והשחיתו את דרכם על הארץ. כאן התשובה לכאורה פשוטה: משום שבני האדם, המצרים במקרה זה, עשו מהבהמה אלילות: "ולמה בכור בהמה? שהיו להם אלוה, שנאמר: הן נזב את תועבת מצרים" (מדרש אגדה (בובר) שמות פרשת בא פרק יב) ובלשון פסיקתא דרב כהנא פיסקא ז - ויהי בחצי הלילה: "וכל בכור בהמה - אם אדם חטא בהמה מה חטאת? אלא המצרים משתחווים לטלאים". אך עדיין, במה חטאה הבהמה שבני אדם עושים ממנה אלוהות? ראה גם דברינו [אנשי נינוה](#) ביום הכיפורים שהרעיבו והצמיאו את הבהמות.

¹⁸ אהנו חוזרים לפסקה הראשונה של מדרש מכילתא לעיל על הקשר בין מכת בכורות ועשיית השפטים באלילי מצרים, בין פרעה שלא מת הגם שהיה בכור ובין אליל בעל צפון שלא הושמד עם כל אלילי מצרים. מדרש שמות רבה זה, ממשיך את מדרש מכילתא לעיל.

¹⁹ לצמד מכת בכורות - עשיית השפטים באלילים, אנו מציעים להוסיף את הצלע השלישית, היא קרבן פסח שהקריבו בני ישראל. ראה שוב מדרש שיר השירים רבה פרשה ב סימן טז על הפסוק "דודי לי ואני לו": "דודי לי ואני לו, הוא לי לאלהים ואני לו לעם ואומה ... הוא לי במקניאין ואני לו במכעיסין. הוא לי במקניאין שהכה בכורי מצרים, ואני לו במכעיסין שזבחת לאלהי מצרים. וכן: ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים, ואני זבחתים לו". כאן קבלנו מענה נוסף להערת חזקוני לעיל (הערה 4 לעיל) מדוע מכת בכורות לא נכתבה בהמשך למכת חושך והשתרבה לתוך פרשת החודש. תשובת המדרשים היא שמכת בכורות משולבת בתיקון שעם

מדרש אגדה (בובר) שמות פרשת בשלח יד כח – גם בקריעת ים סוף שרד פרעה

"לא נשאר בהם עד אחד" (שמות יד כח).²⁰ זה פרעה שנשאר מהם ולא מת, כדי לספר גדולתו של הקב"ה, כמו שנאמר: "ואולם בעבור זאת העמדתיך" (שמות ט יו).²¹

שמות רבה פרשה יח סימן ג – בת פרעה הייתה בכורה וניצלה

הנקבות הבכורות אף הן מתות, חוץ מבתיה בת פרעה שנמצא לה פרקליט טוב - זה משה, שנאמר: "ותרא אותו כי טוב הוא" (שמות ב ב). לפיכך אמר שלמה: "טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה". "ותקם בעוד לילה" (משלי לא טו) - באיזה לילה? "ויהי בחצי הלילה".²²

מדרש תהלים (שומר טוב; בובר) מזמור קלו – בכורות מצרים שמרדו²³

"למכה מצרים בבכוריהם". בשעה ששלח הקב"ה מכת בכורות, אמר לו: "כחצות הלילה ומת כל בכור". נכנסו כל הבכורות אצל אבותיהם ואמרו להם: כל מה שאמר משה הביא עלינו. אין אתם מבקשים שנחיה? בואו והוציאו את העברים האלו מבינינו, ואם לאו אנו מתים. השיבו להם ואמרו: אפילו כל המצרים מתים אינן יוצאין מכאן.²⁴ מה עשו?²⁵ נכנסו כל הבכורות אצל פרעה, והיו מצווחין לפרעה, ואומרים: בבקשה ממך! הוצא את העם הזה שבשבילם רעה תבוא עלינו ועליך. אמר לעבדיו: צאו וקפחו שוקיהם של אלו.²⁶ מה עשו הבכורות? מיד יצאו ונטלו כל אחד חרבו והרג את אביו, שנאמר: "למכה מצרים בבכוריהם", למכה בכורי מצרים אין כתיב כאן, אלא "למכה מצרים בבכוריהם".²⁷ ששים רבוא הרגו הבכורות באבותיהם.²⁸

ישראל מקבל על עצמו ובעשיית השפטים באלוהי מצרים. בלי "בני בכורי ישראל" שעובר מילה זוכח את אלוהי מצרים, אין "ומת כל בכור בארץ מצרים". זו אולי עוד סיבה מדוע נדחת מכת בכורות לסוף התהליך. לא רק בגלל פרעה.

²⁰ בקריעת ים סוף: "וישבבו המים ויכסו את הרקב ואת הפרשים לכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים לא נשאר בהם עד אחד".
²¹ בקריעת ים סוף הושלמה המכה האחת עשרה – עשיית השפטים באלוהי מצרים. פרעה ועבדיו התפתו בשל איליל בעל צפון שלא הושמד בליל יציאת מצרים, אבל בים סוף הושלמה המשימה, כדברי מכלתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב פסוק כט: "הלא בעל צפון בכלל אלוהי מצרים היה. מפני מה לא נגעה בו פורענות? כדי לפתות לבן של מצרים שיהוא אומרים: קשה בעל צפון שלא נגעה בו פורענות... אבל באחרונה מה הוא אומר? ויכסו מים צריהם - מלמד אף בעל צפון נתכתת". ומה עם פרעה? האם בים סוף הושלמה גם מכת בכורות ופרעה עצמו שהיה בכור מת שם? בפשט המקרא אולי כן, שהרי כתוב: "לא נשאר בהם עד אחד". אבל מדרש אגדה הנ"ל סבור אחרת, ויש למדרש זה סמך מספר שופטים ד טז ממלחמת סיסרא שגם בה נאמר: "ויפל כל מחנה סיסרא לפי חרב לא נשאר עד אחד: וסיסרא נס בגלגליו אל אהל יעל אשת חפר הקיני וכו'" (שופטים ד טז-יז). הנה, שוב ניצל פרעה! מדוע? הוא זה שיישאר מכולם ויספר את שמו של הקב"ה בכל הארץ? או שמא [לחלוק כבוד למלכות](#) (ומתפלל בשלומה)?

²² ראה גם פסיקתא דרב כהנא פסקא ז - ויהי בחצי הלילה (ומדרש תהלים קלו): "ר' אבון בשם ר' יהודה בן פיזי אמר: בתיה בת פרעה בכורה היתה. ובזכות מה היתה נצולת? בתפילתו של משה, דכתיב: טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה (משלי לא יח) - ליל כתוב, כמה דאת אמרת: ליל שמורים הוא לה' (שמות יב מב)". לא ניכנס לשאלה איך היה לפרעה גם בן בכור וגם בת בכורה (רק אם הבכורה היא מהאם ולא מהאב, אך זה לא היה המנהג באומות העולם וגם בתורה בכור הוא מהאב), רק נציין שבת פרעה היא מקרה מיוחד. בעצם שינוי שמה לבתיה הרי היא בכלל "בני בכורי ישראל". במכת בכורות, מציל משה את בתיה שהיא בכורה ובכך גומל לה חזרה כפועלה שהצילה אותו בעודו תינוק "ויהי לה לבן". ראה דבריני [בתיה – בת פרעה](#) בפרשת שמות.

²³ מקור מדרש זה, כך נראה, בפסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פסקא ז - ויהי בחצי הלילה, וכן הוא גם בפסיקתא רבתי (איש שלום) פסקא ז - ויהי בחצי הלילה וגם במדרש תנחומא (בובר) פרשת בא סימן יח. והעדפנו נוסח מדרש תהלים, שקרוב מאד לנוסח תנחומא, בשל בהירות לשונו ובשל סיומו כפי שנראה.

²⁴ ממש כמו בכורות השבי והשפחה לעיל במכילתא. תהירס מצרים ונמות כולנו, אבל היהודים לא ישתחררו!

²⁵ הבכורות והבכורים.

²⁶ ראה "קיפוח שוקיים", היינו חיתוך ופציעה ממש במי שמתחמק מלצאת בצבא, מסכת סוטה פרק ח משנה ו: "מעמידין זקיפין לפניהם ואחרים מאחוריהם וכשילין של ברזל בידיהן וכל המבקש לחזור הרשות בידו לקפח את שוקיו שתחילת ניסה נפילה".

²⁷ היינו שמצרים הוכתה בבכוריה – בידי בכוריה, ע"י בכוריה.

²⁸ ומה אירע לבכורים עצמם? האם במעשה זה הם ניצלו? במקבילה בתנחומא הוא טורח להוסיף שלא ניצלו: "משנהרגו אבותיהם נגלה עליהן הקב"ה והרגן, שנאמר וה' הכה כל בכור", כנראה משום שסוף סוף במקרא כתוב: "ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור בארץ מצרים". אבל מדרש תהלים שהבאנו, מצניע תוספת זו. אפשר שסתם נשמת העניין ע"י המעתיקים ואפשר שלא בכדי. אם אכן הרגו בכורות מצרים את אבותיהם שסירבו לתת לבני ישראל לצאת לחופשי, אולי באמת ניצלו? רמז לכך ניתן אולי למצוא במדרש שמות רבה יח על המצרים הכשרים שהצטרפו לבני ישראל וניצלו: "אמר המלך: כל מי ששמח לי, יבוא לשמחת בני. וכל מי ששונא לי, יהרג עם השונאים. כך האלהים עשה שמחה לישראל שגאלן. אמר האלהים: כל מי שאוהב את בני, יבוא וישמח עם בני. הכשרים שבמצרים באו ועשו פסח עם ישראל ועלו עמהם, שנאמר: וגם ערב רב עלה איתם. וכל מי שרצו שלא יגאלו ישראל מתו עם הבכורים, שנאמר (תהלים עח) ויך כל בכור במצרים". ויש לנו מדרשים רבים שמעצימים את מה שנאמר או לא נאמר במקרא. ראה ספרם של [שנאן וזקוביץ לא כך כתוב בתנ"ך](#) ואף אנו שלחנו ידינו באיסוף מדרשים שמעצימים ומפליגים הרבה מעבר לכתוב במקרא. ראה דבריני [המדרש המעצים](#) בדפים המיוחדים..

ר' אבין בשם ר' יודא בן פזי אמר: בתיה בת פרעה בכורה היתה, ובתפילתו של משה נצולה, דכתיב: "טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה" (משלי לא יח), ליל כתיב, כמה דאת אמרת: "ליל שמורים הוא לה" (שמות יב מב).²⁹

מדרש אגדה (בובר) במדבר פרשת שלח פרק טו

"ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת". ולמה היו הציצית של חוטיין משל לבן, ולא של תכלת? התכלת היה כנגד מכת הבכורות שהיתה בלילה, כשם שהתכלת שחור כך הלילה חשיכה היא. ולפי שאותה מכה היתה של שיכור בנים, ואבידת בנים נקרא שיכור, שנאמר: "ואני כאשר שכולתי שכלתי" (בראשית מג יד). "תכלת" - תכלית חיותם. לכך צוה הקב"ה ליתן חוט תכלת זכר לנס שעשה להם הקב"ה שהכה במכת בכורות.³⁰

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: ראה פירוש אבן עזרא לשמות פרק כ פסוק א, בפתיחה לעשרת הדברות בפרשת יתרו, שם, בעקבות ההבדל בין "זכור" ל"שמור" בדיבר השבת בין דברות יתרו לדברות ואתחנן, קובע אבן עזרא כלל מרכזי בהבנת פסוקי המקרא: "אמר אברהם המחבר. משפט אנשי לשון הקודש: פעם יבארו דבורם באר היטיב, ופעם יאמרו הצורך במלות קצרות, שיוכל השומע להבין טעמם. ודע, כי המלות הם כגופות, והטעמים הם כנשמות, והגוף לנשמה, הוא כמו כלי, על כן משפט כל החכמים בכל לשון שישמרו הטעמים, ואינם חוששים משנוי המלות, אחר שהם שוות בטעמן, והנה אתן לך דמיונות.³¹ אמר השם לקין: ארור אתה מן האדמה, כי תעבוד את האדמה לא תוסף תת כוחה לך, נע ונד תהיה בארץ (בראשית ד יא-יב). וקין אמר: הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה (שם שם יד). ומי הוא שאין לו לב שיחשוב כי הטעם אינו שוה בעבור שנוי המלות? והנה אמר אליעזר: הגמאיני נא (שם כד יז). והוא אמר: ואומר אליה השקיני נא (שם שם, מה).³² אמר משה: בכור השבי אשר בבית הבור (שמות יב כט), וכתוב: בכור השפחה אשר אחר הריחים (שמות יא ה). ומשה הזכיר התפילה במשנה תורה שהתפלל על ישראל בעבור העגל, ואינו דומה לתפילה הנזכרת בפרשת כי תשא למי שאין לו לב להבין. והכלל, כל דבר שנוי, כמו חלום פרעה, ונבוכדנצר, ואחריהם רבים, תמצא מלות שונות, רק הטעם שוה. וכאשר אמרתי לך שפעם יאחזו דרך קצרה, ופעם ארוכה, כך יעשו פעמים להוסיף אות משרת, או לגרוע אותו, והדבר שוה".

בשיטת אבן עזרא, שינוי הלשון בין "בכור השפחה" (דברי משה) ובין "בכור השבי" (בתיאור התורה את ביצוע המכה בפועל) הוא כמו "שמור וזכור בדיבור אחד", כמו שינויי לשון אחרים במקרא שהם כ"גופות". אבל המהות, הטעמים בלשון אבן עזרא הם "הנשמות" שאינן שונות ומשתנות. ראה הספר [בעיני אלהים ואדם, ברנדייס, גנזל, דויטש, בית מורשה תשע"ה](#).

²⁹ ליל שמורים – לילה שבו השתמרה בת פרעה (ואביה). אולי לא בכדי נצמדה דרשה זו של בת פרעה לבכורים שקמו על אבותיהם והבינו את גודל השעה. אולי לא רק בתיה מצד אחד, ואביה פרעה מצד שני, ניצלו.

³⁰ תכלת מלשון כילוי ושיכור – מכת בכורות למצרים. אבל תכלת גם מלשון תכלית וחיות – לבני ישראל. מצוות ציצית לא נוהגת בלילה, אבל התכלת באה להזכיר את מכת בכורות ותחילת תכלית החיות של בני ישראל שהורשו לצאת בגין מכה זו, שכן אירעה בלילה. מצוות ציצית מכילה פנים סותרות: לבן (שכן נראה בלילה) מול תכלת (שמתמזגת עם החשיכה), נוהגת ביום אבל מזכירה את ניסי הלילה, טיט וזהב, כילוי ותכלית חיות, ערבית ועלות השחר. כך אולי גם פנים מורכבות למכת בכורות וציצית מצרים. ככלות הכול, גם אחרי כל הניסים והנפלאות כולל מכת בכורות, רק אחד מחמישים, או אפילו מחמש מאות או אחד מחמשת אלפים יצאו ממצרים (תנחומא בשלח א). ולעומתם, הסתפחו ליוצאים ממצרים ערב רב. מהם כשרים שבמצרים ומהם מי שהשיאו לעשות את העגל. יציאת מצרים איננה במטה של קסם. ראה דברינו [יוצאי מצרים](#) וגם [ערב רב](#) בפרשה זו.

³¹ פירוש אבן עזרא זה הוא מעין הקדמה לפירושו על עשרת הדברות בפרשת יתרו, בו הוא מאריך לדון על הבדלי הלשון שבין דברות פרשת יתרו ודברות פרשת ואתחנן. "זכור" כנגד "שמור" המוכר, הוא רק הבדל אחד, ולא דווקא הבולט מכולם. כבר הזכרנו אבן עזרא זה בדברינו [זכור ושמור בדיבור אחד](#) בפרשת ואתחנן. "דימיונות" כאן הם דוגמאות בלשונו וכאן נתמקד בדמיון הדרוש לעניינינו.

³² נושא מאד מעניין לדרוש בו: כיצד מספר אליעזר (העבד) לבתואל ולבן את שאירע במפגש עם רבקה, בהשוואה עם סיפור המקרא עצמו.